

Demeter Attila

AZ EREDETI DEMOKRÁCIÁTÓL A MAFFIA-ÁLLAM FELEÉ? VAJON?

- Bányai Péter könyvéről¹ -

Az 1989-es fordulat és az azt követő kelet-európai események elvi tanulságai a modern vagy későmodern európai emberiség számára talán az egyik legfontosabb politikai leckét kínálják. Persze, ma még nem tudhatjuk, hogy sikeres lesz-e az átmenet a (bukott) kommunista rendszerről a kapitalista államrendre (valószínűleg igen), s hogy miért. Kellő történelmi perspektíva híján ezt ma még aligha tudjuk teljes egyértelműséggel megítélni vagy megválaszolni. Mint ahogyan az is igaz, hogy ebben a folyamatban államonként jelentős eltérések létezhetnek. Annyi viszont bizonyos, hogy a poszt-kommunista átmenet időszaka egyedülálló helyzetet teremtett arra, hogy a politikai változások természetrajzát tanulmányozzuk.

Nehéz azonban az események kortársaiként és résztvevőiként jó – pontosabban tárgyilagos – beszámolót adni ezekről. Leírásunkba óhatatlanul belekeveredik a szenvedély, az elfogultság, a mindenkori politikai opcióink és személyes élettapasztalatunk. Nem véletlen, hogy a legtöbb ilyen kötet vallomásosra sikeredik, s ettől még a legnagyobbak sem mentesek: Czeslaw Milosz ugyanúgy a különböző időkből származó esszéit és publicisztikáit alakítja többé-kevésbé összefüggő politikai vallomássá, mint az elvben külső szemlélő Timothy Garton Ash. Úgy néz ki, hogy ezekben az időkből a politikai változásokról szóló elemzés és beszámoló természetes műfaji kerete a politikai confessio. Confessio és confessio között azonban jelentős különbség lehet, s megvallom, számomra azok a legtanulságosabbak, amelyek nem csupán publicisztikai igénnyel írt szövegek gyűjteményei, hanem az eseményekre egyfajta elvi rálátást vagy magyarázatot is kínálnak, amelyek tehát összességükben is túlmutatnak a politikai napló vagy memoár céljain. Ilyen értelemben a műfaj máig felülmúlhatatlan remekének tartom Tamás Gáspár Miklós *Másvilág* című könyvét,² ami szerintem a

¹ Bányai Péter: *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé?* Politikai elemzések Romániáról 1990-től 2005-ig. Koinónia, Kolozsvár, 2005.

kelet-európai, s ezen belül a magyarországi rendszerváltás legjobb diagnózisa.

Ha innen nézem, Bányai Péter könyve – a maga töredékességében, hiszen minden ilyen beszámoló szükségképpen töredékes – két fontos elvi tanulságot kínál, s mindkettő a romániai rendszerváltás specifikumát hivatott magyarázni. Az egyik, hogy Romániában a totalitárius érában nem volt baloldali, reformista ellenzék vagy mozgalom (ellentétben Magyarországgal, Csehszlovákiával vagy Lengyelországgal), aminek viszont újfent csak kettős következménye van. Részint az, hogy a Ceaușescu-rezsim *minden* baloldali gondolatot lejáratosított, vagyis a rendszerváltás után nem maradt hitelképes baloldali alternatíva. Ezért van az – miként a két előszó egyikének szerzője, a kiváló Tom Gallagher is megjegyzi –, hogy „Románia amolyan politikai átokföldje, ahol, úgy tűnik, csak a legcsenevészebb és legmérgezőbb gyom terem, és ahol a szabad szellemiségre törekvő ifjúság *de rigueur* még mindig jobboldalinak vallja magát”. (14.) A másik következmény viszont az, hogy hiteles baloldali alternatíva nélkül az alsóbb társadalmi rétegek és az alsó középosztály politikai támogatás nélkül maradtak. Nehéz elképzelni ugyanis, hogy a nehéziparba hajszolt parasztok milliói számára az a PSD, amelyik az ország meglehetősen gazdag üzletembereire támaszkodik, képes meggyőző, maga által is komolyan vett és mások által is komolyan vehető politikai üzenetet vagy programot megfogalmazni.

Lehet persze vitatkozni a fenti tézisekkel vagy legalábbis azok némelyikével, az viszont kétségtelen – s a közvélemény-kutatások eredményei újra meg újra csak ezt igazolják –, hogy a román forradalomnak máig sem sikerült megoldania az ún. „szociális kérdést”. Ha Románia lakosságának több mint negyven százaléka ma is azt gondolja, hogy „jobb volt a kommunizmus idején”, ebben korántsem elvi vagy politikai opciót kell látni, hanem a kommunizmus idején megszokott minimális anyagi vagy szociális biztonság utáni vágyakozást. Olyan emberek ezek, akik a frissen kivívott szabadságot gondolkodás nélkül biztonságra cserélnék, és nem valószínű, hogy azért, mert számukra a szabadság mindenestől értéktelen, hanem mert az életvitel bizonyos szintje alatt bárki számára teljességgel érdektelen. Ők azok, akik a vesztesei az átmeneti időszaknak – a nyugdíjasok, a munkanél-

2 Új Mandátum, Budapest, 1994.

küliek, a gyárakból és bányákból tömegesen elbocsátott, ám korábban hagyományos életvitelüktől is elszakított, toronyblokkokba zsúfolt munkások tízezrei –, akik életükben megszokták az állami gyámkodást, s akik ma készek minden olyan politikai pártot és programot támogatni, ami a régít ígéri visszahozni: a román demokrácia anomáliáiból fakadóan azonban ezek többnyire a volt Securitate gazdaságilag kevésbé sikeres tagjaiból verbuválódott szélsőjobboldali nosztalgiapártok. Mi pedig csak töprenghetünk azon, hogy mekkora lehet a legitimitása egy politikai rendszernek, ha polgárainak közel fele bizonyíthatóan nem szereti.

Bányai Péter másik, kétségkívül helytálló észrevétele, hogy a román demokrácia specifikuma az állambiztonsági szervek egykori és mai pozíciójából érthető meg. Többször is mondja, hogy a Securitate nem egyszerűen kiszolgálója volt a régi rezsimnek, hanem hallgatólagos ura, odáig menően, hogy még az éppen aktuális pártdoktrína kialakításába is volt beleszólása. S ugyanez a Securitate, mondja, „mely egyébként is egyedülálló önállósággal rendelkezett a kelet-európai állambiztonsági szolgálatok között”, „a legérintetlenebb módon mentette át magát a »demokráciába«, a „Szeku-SRI” folytonosság révén. (116.) (Teljesen egyetérték egyébként Tom Gallagherrel: szerintem is a Securitate múltját és jelenét elemző, *Románia – Aláaknázott terület* címmel fejezetbe szedett cikkgyűjtemény a kötet legizgalmasabb olvasmánya.) Azt, hogy a Román Kommunista Párt viszonylag korán letért az ortodox sztálinizmus útjáról, s egy rövid, nyugatos ideológiai nyitás után a nacionalizmust tette meg nem hivatalos pártállami ideológiának, eddig is tudtuk – kiválóan elemzi egyébként a fordulatot és annak társadalmi/politikai/ideológiai következményeit Schöpflin György a kommunizmusról és a nemzetről szóló nagyszerű tanulmányában.³ Bányai érdeme elsősorban az, hogy megmutatja, milyen szerepet játszott ebben az ideológiai fordulatban a Securitate s annak doktrínája. „A securitátésok nyelve, bevett szófordulataik, ideológiájuk erősen különbözött a pártdoktrínák stílusától és szellemétől. Rendszerint jóval homályosabb, zagyvább volt. Egészen ritka műfajt, posztvasgárdista miszticizmust műveltek, olyan szövegvilágot, amelyből kiirtották Istent. És Istent senki sem helyettesítette, még Ceaușescu sem, talán

³ Schöpflin György: Kommunizmus, posztkommunizmus és a nemzet. In: *Világosság*, Budapest, 1996/2.

csak Románia mint olyan, vagy a román nép kivételes egyedisége, az ország rendkívüli fontossága – legfeljebb az ezekre vonatkozó eszmék bírhattak hasonló nagyságrendű fontossággal. Az efféle szekus beszédmodor – és mindenben ez az időszerű – nem volt olyan jellegű, hogy merő opportunistusból, meggyőződés nélkül szajkózni lehetett volna. A pártzsargon is rendkívül zavarosnak hatott, de miszticizmus nem volt benne; egyszerűen gügye szövegvilág volt, amelynek kliséit még egy papagáj is könnyen elsajátíthatta volna. A Securitate-szövegben muszáj volt hinni, vagy zseniális színésznek kellett lenni a hit mímeléséhez. Ez is alátámasztja, hogy a szekusok őszinte, meggyőződéses hívei voltak az ideológiának, ellentétben a pártaktivisták kényelmes, buta hűségével. [...] A titkosszolgálat feladata volt, már a 70-es évek elején, bizonyos luxuscikkkel ellátni a Ceaușescu-családot. De ami a hit jellegű ideológiájukat illeti, *Románia*, a román nép eszméje a földi helytartó, a gyarló Ceaușescu felett állt. Ezt az eszmerendszert, nemzeti misztikumot lehet a román nemzeti kommunizmus egyik ideológiai tartópillérének tekinteni.” (27–28.)

Ami a SRI mai pozícióit illeti, megint csak egyet kell értenünk Bányai Péterrel: gyakorlatilag töretlenül, változatlanul mentette át a Securitate egykori politikai hatalmát és befolyását. Ma azonban már sok minden összezavarodik, aminek fő oka, hogy a politikai érdekek keverednek a gazdaságiakkal: „Mintha valami belső bomlás következett volna be 2003 őszén a párton [vagyis a PSD-n] és a titkosszolgálatokon belül. Az a benyomásom, hogy részben spontánul tört ki a háború, nem a Vezéreket követik. Úgy tűnik, a párt alapító atyja, Iliescu, vagy a pártelnök-kormányfő, Adrian Năstase sem tudja, kire is számíthat, ki a potenciális áruló. De a sajtóban is nagy a zavarodottság: mintha egy akciófilmet néznénk, ahol összevissza lövöldöznek, csak azt nem érti a nagy többség, kicsoda lő kire és miért. Bonyolítja az egészet, összezavarja a »frontokat«, hogy politikai érdekek keverednek gazdaságiakkal. Eltérően teszem azt a magyarországi szokásoktól, itt sok olyan félig-meddig gyanús gazdasági, kereskedelmi tevékenység folyik, amelynek irányítói rivális politikai pártokhoz tartoznak, sok olyan »üzletember« működik, aki választási kampányok idején egyszerre támogat kormányon levő és ellenzéki pártokat, érdekcsoportokat. Ennek óriási előnye, hogy nem kell aggódni amiatt, hogy »a másik fél győz, s leleplezi a mi korrupciós ügyeinket«, ugyanis a legtöbb ilyen

ügy közös business. Ennek a bratyizásnak megvannak a veszélyei is: amikor nagy horderejű gazdasági döntést hozol (például az országos kőolajtársaság, a Petrom privatizálásáról), saját pártod, klikked bizonyos fontos személyeinek az érdekeit sértheted. És nem kizárt, hogy ezek az érdekek fontosabbak az illetőknek, mint a politikai hűség. És akkor a dolgok összezavarodnak.” (123.)

Kétségtelen, hogy a mai román kapitalizmus siralmas állapota főként annak tudható be, hogy nem sikerült az állami vagyont nyílt és átlátható folyamat révén, a külföldi tőke nagyobb mértékű bevonásával privatizálni. Az állami vállalatok többnyire gyanús körülmények között honi „vállalkozók” kezeibe kerültek, akik politikai befolyásuk vagy hatalmi pozíciójuk révén szerezték meg ezeket, s aztán magánérdekeiknek megfelelően hol csődbe vitték, hol kiárusították őket. Mindebből Bányai azt a – talán elsietett, de az elemzés gondolati főáramába kétségkívül illeszkedő – konklúziót vonja le, hogy „Romániában nem volt rendszerváltás”. „Ez nem azt jelenti – teszi hozzá –, hogy az ország ma is kommunista, hanem azt, hogy a volt nómenklatúra figuráinak vezetésével – és elsősorban az ő hasznukra – történik a piacgazdaság bevezetése – a központosított hatalom kereteinek felhasználásával. Ez a fő ellentmondás. Ezek a »figurák« valójában nem ellenfelei a piacgazdaságnak, de hatalmuk megtartása érdekében ragaszkodnak a központosított nemzetállam monopóliumához. Céljuk azonban nem a politikai hatalom önmagában. Ez csupán eszköz a gazdasági hatalom megszerzésére. Ezt a rendszert már csak azért sem lehet kommunistának vagy reformkommunistának nevezni, mert a hatalom birtokosainak motivációiban az ideológia semmiféle szerepet nem játszik. Az ideológia is csupán eszköz, hisz egy központosított államnak valamiféle pszeudoideológiára, retorikára mégiscsak szüksége van. Ez az ideológia ma már nem a revizionista, illetve a reformista vagy egyszerűen vulgarizált marxizmus, hanem a nacionalizmus, a nemzet és az államvallás kultusza.” (44.) „Romániában tehát nem ideológiai motivációk vannak a politikai küzdelem hátterében, hanem csupasz érdekek.” „Azoknak, akiknek már sikerült kivenni részüket a privatizálásból, érdekük a reform, a Nyugathoz való közeledés, akár kompromisszumok árán is (értsd ezen a demokratizálódást, emberi és kisebbségi jogokat stb.). Azoknak viszont, akik távol állnak a gazdaságtól, kisebb tőke áll rendelkezésükre, előnyösebb egy elszigetelt, szegény, központosított,

bürokratikus rendszer fenntartása, amelyben a ranglétra alacsonyabb fokán állók is (a falusi rendőrtől, minisztériumi kishivatalnoktól a kórházi kapusig) előnyökhöz juthatnak, hisz itt a korrupció, a borralvaló-rendszer régi balkáni hagyomány, márpedig a modernizálás, a demokratizálás, az európai felzárkózás éppen ezt fenyegeti.” (45.)

Rendszerváltás tehát nincs, mondja Bányai, hiszen mint egykor, ma is a központosított nemzetállamé a politikai vezető szerep, s az ideológiai differenciák ma is inkább csak látszatszerűek, amelyek mögött a csupasz gazdasági érdek a valódi politikai mozgató erő. „De amikor központosított hatalomról beszélünk, itt is különbséget kell tennünk. Távoll állunk a Ceaușescu-féle rendszer központosított és jól-rosszul, de működő szervezetétől. A hatalom megoszlott. Nem a mi vágyaink szerint. Nem a törvényhozás és a végrehajtó hatalom elkülönüléséről van szó, nem is a helyi önkormányzatokról... A mai hatalom különböző érdekcsoportok, klikkek között oszlik meg. Gyakran ugyanazon párton, illetve szervezeten (ügyészség, katonaság, titkosszolgálat, kormány) belül. És Romániában folyik a harc a hatalomért.” (44–45.)

Minderről, állítja Bányai, „ha párhuzamot keresünk, nem más történelmi korszak, vagy más ország politikai élete jut eszünkbe, hanem a maffia”. „A maffia által, elsősorban Olaszországban, tiszteletben tartott szabály: a feltétlen bizalom és hűség a főnök iránt. Romániát köztudottan a volt pártaktivisták, szekusok, ügyészek vezetik. Illetve ezek különböző klikkjei. Ők harcolnak egymással a koncért. Persze kevésbé durván, mint az igazi maffiózók. Nem gyilkolják le a konkurens klikk embereit. Csupán intrikálnak. A rivális csoport személyiségeit megpróbálják átcsalogatni, gyakran zsarolással, saját oldalukra, és ha ez nem sikerül, kompromittálják őket, egymást.” (45–46.)

Így nézne ki tehát a könyv címében is említett *maffia-állam*.

Bányai diagnózisa persze ennél sokkalta átfogóbb, teljesebb, okadaltabb, részletezőbb – ám részleteiben sem kevésbé pesszimista. Utánajár egykori securitatis körökben képződő és gazdaságilag, politikailag ma is gyümölcsöző elvtársi kapcsolatoknak, érdekszövetségeknek és -ellentéteknek, szekus múltú politikusoknak, tud vagy tudni vél sok olyan dologról, amelyekről az átlagpolgárnak, hacsak nem szemlézi kitaratóan és rendszeresen a román napisajtót, sejtelve sincsen. Bevalom, néha nehezemre esett eldönteni, hogy mi célt is szolgál ez a jólinformáltság. Mi az, ami ebből még belefér az oknyomozó újságírás

műfajába, s mi az, ami egyszerűen a szerző pletykázkodásra való hajlamának számlájára írható. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Bányai egyes megállapításai alaptalanok (ezt jómagam amúgy is képtelen lennék ellenőrizni, és őszintén szólva nincs is kedvem hozzá), s még csak azt sem, hogy diagnózisa általánosságban ne lenne helyes. Csupán azt akarom mondani, hogy gyakran nem láttam bizonyos információk szerepét a könyv tágabb összefüggésén belül: vagyis nem láttam azt, hogy miként segítenek ezek a könyv által elemzett jelenség, az átmenet korszakának jobb megértésében. Fel lehet göngyölni ugyan az összes létező és működő érdekcsoportot, de maga Bányai mondja, hogy az érdekcsoportok változók. „Az érdekcsoportok sem állandók. Teszem azt, egy volt szekus – akinek jó kapcsolatai vannak az arab terrorista mozgalmakkal – ma Európa- és demokráciaellenes, ugyanis üzleteit egy Nyugattól elszigetelt Romániában könnyebben folytathatja. De ha komolyabb tőkére tesz szert, és ezt kívánja befektetni, érdekeltté válik a privatizálásban, a magántulajdon védelmében. Saját üzemének modernizálását, új gyártástechnológiák bevezetését a Nyugattal való minél szabadabb kapcsolatrendszer révén érheti el. Érdekei megváltoznak, és ez politikai opcióváltásra készíti.” (45.)

Valamiképpen ugyanez a túlburjánzás jellemzi véleményem szerint a kötet szerkezetét is. El tudnám képzelni ugyanezt a kötetet sokkal feszesebb szerkesztésben, amiből hiányoznának például az olyan, rövidebb lélegzetű, a Fiala Fórum számára készült egykori cikkek, amelyeknek zömmel csak ideológiai értéke van, s ma már inkább csak a szerző korabeli politikai opcióit és helyzetét jelzik, a programbeszédek, amelyek ma már csak a korhangulat diagnosztizálására jók és így tovább. Általuk persze sok szempontból teljesebb a confessio, de mint politikai lektűr, gondolati szempontból sokkalta töredezettebb is. Hogy úgy mondjam: Bányai történetei sok esetben nem példázatosak. És van még valami, ami megint csak összefügg az információk említett burjánzásával. Az egész kötetben éreztem egy olyasfajta mentalitást, amire nem találok megfelelő magyar szót: ha létezne az álnaivnak ellentéte, akkor minden bizonnyal az lenne a leginkább megfelelő. Mondhatnám persze, hogy álrealista, de ez sértő lenne s egyszersmind igazságtalan is. Ez inkább egy olyan gyanakvó attitűd, amelyik azt mondja: minket-ugyan-nem-fogtok-átverni-mert-tisztában-vagyunk-a-ti-piszkos-üzemeitekkel.

Nem mondom, hogy nincs helye az ilyesminek az újságírásban – sőt. S nem akarok naivnak se látszani. De azt gondolom, hogy a túlfeszített realizmus könnyen oda vezethet, hogy a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntjük. Én például semmiképp sem írnék le olyan mondatot, semmiféle kontextusban, hogy „Romániában nem volt rendszerváltás” – még csak a retorikai hatás kedvéért sem. (Mint ahogy lassan abból a frázisból is kezd elegendem lenni, hogy a román forradalom nem is volt forradalom: államcsíny volt, KGB-s puccs vagy a jó ég tudja micsoda. Nos: a román forradalom vagy forradalom volt, vagy pedig rosszul használjuk a forradalom szót.) Meglehet, hogy a mai román valóság aggasztó, de ez még nem ok arra, hogy meghamisítsuk vagy átértelmezzük a közelmúlt történelmét. Romániában igenis volt rendszerváltás, s ennek egyik leglátványosabb bizonyítéka, hogy ma szabadok vagyunk, régente pedig nem voltunk azok. Románia nem Észak-Korea, s aki ezt tagadja, annak sürgősen fel kellene újítania tizenöt év előtti emlékeit. Meglehet, hogy azok az intézmények, mechanizmusok, jogszokások, amelyeket a nyugat-európai demokráciák a szabadság fenntartására létrehívtak, ma Romániában csak rosszul vagy egyáltalán nem működnek, s emiatt szabadságunk sérülékenyebb vagy kevésbé teljes az övékéénél, de a politikai pluralizmus, s különösen a szabadpiaci kapitalizmus vélhetőleg előbb-utóbb a román gazdaságra és politikai életre is rákényszeríti öntörvényű logikáját: hiszen éppen maga Bányai írja le azt a hipotetikus folyamatot, ahogyan a terroristabarát titkoszolgálatosból nyugatbarát üzletember válik: amivel nyilván azt akarta sugalmazni, hogy a kapitalizmusnak nincs erősebb szövetségese az önös gazdasági érdeknél.

Egy percig sem állítom, hogy a román demokrácia jól működő demokrácia volna. De a gyakran kétségbeejtő helyzet ellenére sem látom okát, hogy miért ne válhatna azzá. Ellenkező esetben nyilván számunkra sem marad más opció, mint emigrálni.